

STOMATOLOGIYA SOHASIGA OID TERMINLARNI TAHLIL QILISH PRINSIPI SIFATIDA MAYDON KATEGORIYASI

Siddiqova Iroda Abduszuxurovna

O'zbekiston Milliy Universiteti, f.f.d., prof.
ravsidd@mail.ru

Nartayeva Muxayyo Baxtiyorovna

EMU University, PhD, kat. o'qit.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.19390936>

Kalit so'zlar: stomatologik terminlar, maydon kategoriyasi, ma'no, komponent tahlil, leksik-semantik guruh.

Maqola stomatologik terminlarning maydon kategoriyasi prinsiplarini tahliliga bag'ishlangan. Stomatologik terminologiyadagi tizimli munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash tarkibiy-tizimli yondashuv asosida amalga oshiriladi. Binobarin, tarkibiy-tizimli yondashuvni fan va amaliyotning turli sohalarida keng qo'llanilishi nazariy jihatdan qat'iy va sathlararo munosabatlarning shakllanmaganligi, har qanday murakkab tizimlarga xos bo'lgan umumiy qonuniyatlarni aniqlash qobiliyati kabi xususiyatlarga bog'liq.

Samarali maxsus muloqotning chet tili vositasida terminologik lug'atni o'zlashtirmasdan o'rnatishning mutlaqo imkoni yo'q bo'lgani kabi, terminologiya sohasining kommunikativ vazifalari ma'lum bir jamiyat doirasida lingvistik faoliyatni ta'minlash bilan chegaralanmaydi. Binobarin, har qanday zamonaviy sohaning nafaqat ichki, balki tashqi xalqaro aloqalar bilan bog'liq bo'lgan terminologiyasi kundan-kunga o'sib borayotganiga guvoh bo'lishimiz mumkin.

Stomatologik terminologiyadagi tizimli munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash tarkibiy-tizimli yondashuv asosida amalga oshiriladi. Binobarin, tarkibiy-tizimli yondashuvni fan va amaliyotning turli sohalarida keng qo'llanilishi nazariy jihatdan qat'iy va sathlararo munosabatlarning shakllanmaganligi, har qanday murakkab tizimlarga xos bo'lgan umumiy qonuniyatlarni aniqlash qobiliyati kabi xususiyatlarga bog'liq.

Ta'kidlash joizki, D.S.Lotening tadqiqotlarida maxsus terminologiyani o'rganishda tizimli-tarkibiy yondashuvdan foydalanish nazariy jihatdan asoslanib, shakllantirilgan. Keyinchalik, bir qator tilshunoslar tomonidan terminologiyaning nazariy va amaliy muammolariga yechim topish maqsadida ushbu masala yanada takomillashtirib, amalda tadbiq etilgan. Buning natijasida, deduksiya usuli yordamida stomatologiyaning beshta quyi tizimiga xos bo'lgan terminologik guruhlarini birlashtirib, to'rtta tematik guruhni tashkil etadi. Markaziy termin-doirasi quyidagi terminlarni o'z ichiga oladi: anatomik uskuna nomi, inson tana a'zo qismlarini davolashda qo'llanilishiga qaramasdan, stomatologiyada davolash vositasi hisoblanadi, masalan:

- *spoon excavator / stomatologicheskii ekskavator / stomatologik ekskavator* – ushbu asbobning vazifasi:

"1. A spoon-shaped working end for 'spooning' out dentinal caries from the cavity preparation; Tayyorlangan kovakdan dentin kariyesini chiqarib tashlash uchun qoshiqsimon uchli asbob; 2. Edges of working end are sharp; Ishchi uchining qirralari o'tkir; (ya'ni asbobning uchi)"

- *Gingival margin trimmers / instrument dlya udaleniya emalevogo kraya / emal qismidagi kariyesni tozalashda qo'llaniladigan asbob* – ushbu asbobning turlari quyidagilardan iborat:

- *Distal / markazdan uzoqda joylashgan kariyesni davolashda qo'llaniladigan vosita;*
- *Mesial / o'rtacha kattalikga ega bo'lgan uskuna.*

Keyingi asbob "1. Used to remove unsupported enamel for refining the cavity preparation;

Tayyorlangan kovakni tozalash maqsadida quvvatlanmaydigan emal sohasini olib tashlash uchun ishlatiladi; 2. Sharp beveled working ends; O'tkir qiyshiq ish uchlari (ya'ni asbobning uchi)" – maqsadlarida qo'llaniladi:

- *Enamel chisel / doloto / iskana;*

Birinchi termino-doira qatorini tashkil etuvchi terminlar bemor holati va kasalliklar nomlaridan iborat bo'lib, kasallikni o'rganish va davolash stomatologiya sohasida muhim sanaladi, masalan:

- **Clinical examination findings:** tooth had a normal shaped crown and mesiodistally fractured temporary filling. It was mild tenderness to percussion. Periodontal probing and mobility were within physiological limits, with no evidence of swelling or a sinus tract. Klinik tekshiruv natijalari: tishning toji normal shaklda bo'lib, vaqtinchalik plomba meziodistal tarzda yorilib ketgan. Bu tishda perkussiyaga nisbatan yengil sezuvchanlik bor edi. Periodontal zondlash va harakatchanlik fiziologik chegaralar ichida bo'lib, shish yoki sinus yo'llarining belgilari yo'q edi. Ushbu belgilar natijasida bemorga quyidagi tashxis qo'yilgan:

- **Diagnosis:** initiated endodontic treatment with symptomatic apical periodontitis. – Tashxis: simptomatik apikal periodontit bilan boshlangan endodontik davolash;

- **Avulsion / avulsiya:** Separation of tooth from its socket due to trauma. Travma tufayli tishning cho'ntagidan ajralishi.

Stomatologik kasalliklarni davolash operatsiya va turli amaliyotlar yordamida amalga oshirilganligi bois operatsiya va amaliyotlar nomlari ikkinchi termino-doira qatoridan joy olgan:

- **Alveoloplasty / alveolyarnaya plastika / alveolar plastikasi:** Surgical procedure for recontouring supporting bone, sometimes in preparation for a prosthesis; Tayanch suyagini qayta konturlash bo'yicha jarrohlik muolajasi, ba'zida protezga tayyorgarlik;

- **Biopsy / biopsiya:** Process of removing tissue for histologic evaluation; Gistologik tekshirish uchun to'qimalarni olish jarayoni.

Operatsiya va amaliyotlar turli asboblarning vositasida olib borilganligi sababli, tashqi tarkibiy doirani asbob va moslamalar nomlari shakllantirgan:

- **Straight handpiece / pryamoy nakonechnik / tekis poynak:** Used in surgical procedures to remove bone (cannot use air turbine as the water is not sterile); Jarrohlik muolajalarida suyakni olib tashlash uchun ishlatiladi (suv steril bo'lmaganligi sababli havo turbinasidan foydalanib bo'lmaydi);

- **Enamel hatchet / rezak emalya / tish qoplamasini kesadigan:** Used to remove unsupported enamel for refining the cavity preparation; Tayyorlangan kovakni tozalash maqsadida quvvatlanmaydigan emal sohasini olib tashlash uchun ishlatiladi (ya'ni to'qimalari o'lgan emal sohasini);

- **Disposable applicators / odnorazoviy aplikator / bir martalik aplikator:** Used to apply materials intra-orally, e.g. desensitising agents, bonding agents, cavity varnish; Materiallarni og'iz orqali qo'llash uchun ishlatiladi, masalan, desensibilizatsiya (sezuvchanlikni kamaytiruvchi) qiluvchi vositalar, biriktiruvchi moddalar, kovak qoplamalari;

- **Dispensing wells / tochnoye dozirovaniye / to'g'ri miqdor:** Used to hold material to be dispensed (e.g. bonding agent). Taqsimlanuvchi materialni saqlash uchun ishlatiladi (masalan, biriktiruvchi vosita).

Stomatologik terminlarni tahlil qilishda maydon kategoriyasidan foydalanish terminlar

o'rtasidagi o'zaro bog'liq bo'lgan o'ziga xos munosabatlarni va shuningdek, sifat hamda miqdor jihatdan baho berishni to'liq ifoda etadi. Doira kategoriyasi lingvistik tahlilni qo'llash orqali terminlarni ma'nolariga asosan semantik komponentlarga bo'lishga imkon beradi. Termin-maydonni yaratish bir nechta bosqichni o'z ichiga oladi:

- Birinchi bosqichda maydon nomi aniqlanadi;
- Ikkinchi bosqichda leksik-semantik guruhlariga ajratiladi;
- Termin-maydoni o'rnatiladi.

Lingvistik-tematik tahlilning har bir bosqichida guruhlar leksik-semantik deb nomlanib, har biri mazmun va ifoda nuqtai nazaridan umumiy til xususiyatlariga ega.

Mantiqiy-deduktiv va komponentlarni tahlil qilish usullari yordamida leksik-semantik guruhlarini aniqlash ikki darajada amalga oshiriladi, ya'ni, tushunchalar darajasi (mantiqiy bog'liq bo'lgan) va leksik ma'no darajasi (komponent tarkibiga bog'liq). Komponent tarkibi mavjud termin ma'nosi ma'lum bir leksik-grammatik toifaga xos bo'lgan kategorial belgilar doirasida birlashuvchi gipersemalardan iborat. Terminologiyada semantik doiraga muvofiq termin-maydonga oid sema odatda tematik deb yuritiladi. Giposema esa terminni leksik-semantik guruhga kiritishga imkon beradi.

Zamonaviy tilshunoslikning yorqin tendensiyasi – bu olimlarning tilni ishora tizimi va unda sodir bo'layotgan holatlar hamda jarayonlar spektri sifatida tushunish orqali inson faoliyatining mavjud sohalarini o'rganishga intilishidir.

Leksik sathga yondoshish semantik maydon nazariyasining asoschilari nemis olimlari Genrik Ibsen, Yost Trir, Leo Vaysgerber va Valter Porsig nomlari bilan bog'liq bo'lib, tilshunoslarning zamonaviy tadqiqotlarida keng yoritilgan.

Y.Trirning ta'kidlashicha, "so'z ma'nosini o'rganishda struktur yondashuvni talab etuvchi, boshqa tizim elementlarining munosabatlariga muvofiq biror bir leksik birlikni ajratib turuvchi tizim tilning yaxlit leksik qatlamini tashkil etadi". Shuningdek, maydon doirasida birlashuvchi terminlarni mavzulashtirib o'rganish tilshunoslarning ushbu sohani yanada takomillashtirishga bo'lgan qiziqishini ortishiga sabab bo'ldi va bir qancha tadqiqotlarni yuzaga keltirdi.

1) monotsentrik maydon aniq dominantni ifodalovchi grammatik kategoriya markaziga tayangan;

2) politsentrik maydon – holat, subyektilik va borliqni ifodalovchi tushunchalarni o'z ichiga qamrab oladi.

V.V.Vorobyovning izohiga ko'ra, lingvokulturologik maydon ma'lum bir xususiyatni tavsiflovchi umumiy ma'noga va iyerarxik tarkibga ega lingvokulturemalar belgilangan madaniy sohani ifodalaydi.

Ta'kidlash joizki, maydon tilga va madaniyatga xos bo'lgan tushunchalarni ifodalaganligi sababli, murakkab, ko'p qirrali tarkibdan tashkil topgan. L.A.Novikov tomonidan keltirilgan izoh ornamental soha deb ataladigan maxsus semantik maydon haqida bo'lib, o'ziga xos poetik dunyo manzarasini aks ettiruvchi matnning tasviriy vositalari tizimining amalda qo'llanilishidan iborat.

G.R.Kadirovanning fikriga ko'ra, "maydon" tushunchasi uni o'rganish bilan bog'liq barcha holatlar, shuningdek, tiplari, yondashuvlarda keng qo'llanilishi mumkin.

S.A.Moiseyevaning ta'kidlashicha, "paradigmatik, sintagmatik, assotsiativ, morfosemantik, funksional-semantik va boshqa turdagi o'xshash semantik vazifani bajaradigan maydonlarni ifodalovchi darajadagi til birliklari majmuini tadqiq etish kerak.

Xulosa o'rnida shuni keltirish mumkinki, til vositalari lingvistik makonni tashkil etuvchi, semantik munosabatlarga aloqador so'z birikmalarini birlashtiradigan turli sinergetik maydon tizimlarini aks ettiradi. Fanlararo nazariy sohalar va maydon modelidan foydalanish natijasida maydon tipologiyasining differensiyatsiyasiga, jumladan, lingvomadaniy, funksional-semantik, funksional-pragmatik, ornamental maydonlarning yuzaga kelishiga sabab bo'ldi. Maydon yondashuvini turli semantik ma'no kasb etgan til birliklarini ifodalashda va ulardan foydalanish ko'lamini aniqlash maqsadida tahlil usuli sifatida qo'llash mumkin.

References:

1. Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминоэлементов. – Москва: Наука, 1982. – С.76.; Лотте Д.С. Краткие формы научно-технических терминов. – Москва: Наука, 1971. – С.39.
2. Трафименкова Т.А. Терминология болезней как объект ономаσιологического, семантико-парадигматического и лексикографического исследования: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Орел, 2008. С.3.
3. Воробьев В. В. Лингвокультурология. – Москва: Изд-во РУДН, 2008. – С. 66.
4. Кадырова Г. Р. Теоретические подходы к понятию «поля» в лингвистике // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – М., 2014. – № 12. – С. 237-241.
5. Моисеева С. А. Семантическое поле глаголов восприятия в западно-романских языках: монография. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2005. – С. 8.